

[Szemle]

Éden, Árkádia, Kánaán

Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai*

Kiss Gy. Csaba – mi-
ként munkája be-
vezetőjében olvassuk –

a legfontosabb nemzeti jelképek egyiké-
nek, a nemzeti himnusznak, pontosabban
a kelet-közép-európai nemzetek, illetve nem-
zetállamok „nemzeti imádságainak” össze-
hasonlító vizsgálatára vállalkozott. Témája
megközelítésének módszerét tehát irodalom-

NAP KIADÓ,
2011

tudományi diszciplína:
a komparatiztika adta.

E bevezetőben arra is

utal, hogy vizsgálódásának módszere esz-
me- és kultúrtörténeti nézőponttal is bővül,
sőt ez utóbbi tudományág – a művelő-
déstörténet – prioritást kap, miután a nemze-
tet „kulturális jelenségnek” tekinti – osztva
azon vélekedést, nézetet, mely szerint „a mo-

[118]

HITEL

dern nemzet közösségének tagjait kulturális háló tartja össze”. A mű tárgyának kifejtésekor természetesen nem tudja mellőzni a téma némely közjogi, jogtörténeti vonatkozását sem.

Már a bevezetőben használt, a szövegben pedig gyakori „kulcsszökevény” megjelenő „modern nemzet” színtagma jelzi: vizsgálódásainak geopolitikai és kulturális színtere a XIX. századi Kelet-Közép-Európa, tágabb kontextusa pedig e térség nemzeti mozgalmainak (a cseh *narodní obrození*, a szlovák *národné obrodzenie*, a horvát *narodni preporod*, a szerb *nacionalni preporod*) alakulástörténete, amelyben kulcsszerep jutott a nemzeti nyelv, a nemzeti jelképek, nemzeti kulturális és tudományos intézmények (színház, kulturális és tudományos egyesületek, múzeumok) létrehozását szorgalmazó, mindennek érdekében aktívan cselekvő nemzeti értelmiségnek. Ellentmondásos korszakról van persze szó, amelyben a modern nemzetté válás folyamatának spektruma igen tág, s a színkála minden árnyalata külön monográfiát érdemelne. Miként a szerző maga is konstatálja: a nemzetté válás és a nemzeti állam megteremtése pl. korántsem esik egybe minden nácionál, s a nemzeti egységet reprezentálni hivatott nyelvi standard, az egységes irodalmi nyelv megteremtése is más és más alapokon és feltételek mellett történt, arról nem is beszélve, hogy a nemzeti ébredés és a nemzeti nyelv ügyének zászlóvivői némely esetben a bilingvitas megtestesítői, sőt vérségileg nem is mindig tartoznak az adott nemzetalkotó etnikumhoz. Eklatáns példája ennek a horvát *narodni preporod*, másként illír mozgalom képviselőinek esete: Ljudevit Vukotinić-Farkašt például Ludovicus Farkasként anyakönyvezték, Bogoslav Šulek szlovák származású és anyanyelvű volt, Dimitrija Demeter húszéves koráig újböög nyelvén írt újböög irodalmi ambíciókkal, Petar Preradović németül, Ivan Mažuranić magyarul írott versekkel indult – ez utóbbi olasz nyelvismere is anyanyelvi szintű volt –, a horvát romantika legkiválóbb lírikusa, Stanko Vraz pedig szlovén irodalmi sikereit adta fel a

babérkoszorús horvát költői elismertségért. S ne feledkezzünk meg a fölöttébb bonyolult, eufémisztikusan fogalmazva ellentmondásos személyiségről, az „illír mozgalom”, a *narodni preporod* vezéralakjaként aposztrofált Ljudevit Gajról (alias Ludwig Gayról) sem, aki francia eredetű elnémetesedett család sarja volt, tizenhét évesen még németül publikált, majd – előbb a *kaj* dialektusra el-sajátítva – állt be a *što* dialektusra épülő modern horvát irodalmi nyelvi mozgalom képviselőinek sorába. Jellemző – miként erre a szerző is emlékeztet –, hogy a horvát himnusz, *A horvát hazá, azaz a Ljépa naša domovino* (Szép hazánk) szerzőjének, Antun Mihanovićnak anyanyelve is – noha nemzeti vers jelképét *što* nyelvjárásban írta – a *kaj* dialektus volt.

Más példák is kínálkoznak persze, a legfrappánsabb a szlovén France Prešerené, aki a szlovén nemzeti romantika klasszikusa, a szlovén himnuszok egyikének szerzője, viszont haláláig németül is verselt, német nyelvű opuszai ott szerepelnek műveinek minden reprezentatív kiadásában, az osztrák területen készült német (osztrák) irodalomtörténeti szintézisek pedig jelentős terjedelemben méltatják a németül verselő „krajnait”. Pendantként a kiváló cseh romantikus költő, Karel Hynek Mácha német nyelvű poézisére is emlékeztethetünk.

A nemzetté válás és a nemzeti identitás kérdésköre kapcsán arra is érdemes emlékeznünk, hogy például a szlovák vagy a horvát nemzeti (nyelvi) mozgalmak képviselői nemegyszer a *hungarus tudat* vállalói, hordozói is – lásd a szlovák Anton Bernolák és köre munkásságát –, a horvát írók s tágabban az értelmiség néhány pedig a *croatohungarus* tudat vállalója és kifejezője volt – Ljudevit Farkašra, a XIX. század második felében Mirko Bogovićra, részben August Šenoara, Ksaver Šandor Gjalskira gondolunk elsősorban –, ami nyilvánvalóan a nyolc évszázados horvát-magyar perszonálunió állami és kulturális szimbiózisában gyökerezik. Ismét más oldalú közelítéssel nemzetállam és pánszlávizmus ideájával szembesülhetünk, majd meg a Nagyszerbia

[Szemle]

és Nagyhorvátország képzetével – valamennyi a térség mozgalmához kötődő jelenség, amely gyakorta volt egy-egy nemzeten belüli vagy nemzetek közötti vita tárgya, olykor konfliktus forrása. Aztán gondolhatunk az illírismus korától a XX. század végéig, sőt olykor napjainkig ívelő *szerbhorvát–horvátszerb* nyelvi szindrómára, illetve a sohasem létezett csehszlovák nyelv fikciójára, s az éppen aktuális problémára: a szlovák nyelvtörvényre...

Kiss Gy. Csaba ezen az ingoványos társadalmi-szellemi terepen és talajon elindulva követi nyomon a kelet-közép-európai államok – nemzetek – (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Makedonia, Bulgária, Románia, Albánia) nemzeti himnuszainak sorsát: megszületését, olykori változásait, módosulásait és módosításait. Tárgyválasztását az Európa-szerte és másutt is egyaránt prosperáló nemzetjelkép-kutatás eredményei is inspirálták. Dolgozatának szövegvilága, hivatkozásai és a csatolt, csaknem száznegyven tételt tartalmazó bibliográfia egyaránt tanúsítja: a kérdés hazai és nemzetközi szakirodalmát kimerítően ismeri, a himnuszszövegeket gondosan számba veszi, ezekkel kapcsolatos adatai, információi pontosak. Az értekezéshez függelékben csatolt himnuszszöveggyűjtemény – eredeti szövegekről és ezek translációiról van szó – fontos támpont, segédlet fejtegetései befogadásának szempontjából.

Tizenegy fejezetre tagolt értekezését a kelet-közép-európai nacionalizmus és nemzetépítés problémakörének taglalásával exponálja, hagyatkozva a nemzetközi nacionalizmuskutatás eredményeinek kettős tendenciájára, amely szerint a modern nemzet egyfelől „konstruált, elképzelt közösség”, másfelől „etnikai gyökerekre”, „történelmi előzményekre” támaszkodó társadalmi képződmény. A két dimenzió között nem célszerű értékbeli különbséget tenni – vallja szerzőnk –, hiszen Kelet-Közép-Európában a nemzetépítő törekvések mellett különös jelentősége volt „az etnikai eredet és nyelv”

kérdésének is. Okkal idézi Wilhelm von Humboldt „formuláját”, mely szerint „valójában a nyelv az igazi haza”. A régió nemzeti mozgalmainak története is arra figyelmeztet: az egységes nemzeti irodalmi nyelv már azoknál a nemzeteknél is létrejött, amelyek élettörténetében a nemzet közös hazája még hosszabb időn át ideál, illetve elérendő cél maradt.

E kérdéskört tárgyalva a kelet-közép-európai egyházak szerepéről sem feledkezik meg a modern nemzetté válás szlovák, szlovén, horvát, szerb stb. folyamatait bemutatóva. Kiemelten szól a régió nemzeti mozgalmait motiváló vallási sokféleségről: a szlovákok lakta Felső-Magyarországon az evangélikusság és a katolicizmus kettősségéről, a balkáni térség egy részében az ortodox és a katolikus egyház, valamint az iszlám szimbiózisáról, Romániában az ortodoxok és az unitusok, azaz görög katolikusok nem éppen felhőtlen egymásmellettiségről. Egyházak és nemzetépítés, illetve egyház és nemzeti törekvések tárgyalásakor viszont szívesen olvastunk volna – hosszabban is – a kárpátaljai és a felvidéki, értsd: kelet-szlovákiai görög katolikus ruszinság nemzetépítő ambícióiról, s ezzel kapcsolatosan a görög katolikus ruszinság kommunizmus alatti erőszakos pravoszlávósításának problémáiról. Ugyanis a ruszinság esetében is érvényes a dolgozatbeli megállapítás, mely szerint a kelet-közép-európai „nemzeti mozgalmak – beleértve a ruszínokét is – előharcosai (Vorkämpfer) között számos lelkipáztort, egyházi méltóságot is találhatunk”.

Az értekezést exponáló fejezetet az alábbi, kelet-közép-európai specifikumot felmutató konklúzióval zárja: „vallási-felekezeti tekintetben [...] tarkaság jellemezte ezt a területet”, s „mindezek következtében a nemzet- és hazatervek gyakran egymás rovására készültek”, a térségben élő „etnikai közösségek” „nagy dinasztikus birodalmak részeit képezték, így a modern nemzet törekvése számukra törvényszerűen a fennálló politikai keretek valaminő módosításával, tagadásával volt egyértelmű”.

A nacionalizmus, nemzetépítés, nemzetvétele sajátos kelet-közép-európai alakulástörténetét érintő „expozió” után a dolgozat írójának figyelme a nemzeti jelképek és mítoszok kérdéskörére irányul. Definiálásuk, jellemzésük, funkciójuk leírásakor a kiterjedt külföldi és az ennél szűkösebb hazai szakirodalom eredményeit összefoglalva és kamatoztatva meggyőző, egyetértéssel fogadandó megállapításokat tesz. Közelítése aspektusát ezúttal is a művelődéstörténet szabja meg – hangsúlyozva a nemzetnek kulturális közösségként történő értelmezését. E közösségeket „sajátos struktúráknak” tekinti, amelynek elemei a „jelek” és a „jelképek”, ezek kombinációja, továbbá elrendezésük, szerkezetük mindig egy-egy adott közösségre jellemző. Vélekedését a horvát Nikola Skledar s a lengyel Antonina Kłosowska vonatkozó munkáiból vett idézetekkel támasztja alá – ez utóbbi felfogását külön is kiemelve, mely szerint „minden nemzeti kultúra esetében sajátos „kulturális univerzumról” beszélhetünk.

A nemzetközösség szimbólumait ismeretve (vizuális, verbális, ikon jellegű jelképekről van szó), majd ezeknek a nemzeti kultúrák közötti szerepére utalva a nemzeti szimbólumok jogi szabályozásának kérdését is fölveti, hangsúlyozva „a jog által rögzített nemzeti-állami jelképek” és az adott „kulturális közösség szimbólumvilága” közötti különbséget. E kérdéskör tárgyalásának summázatakor ismét külföldi tudós: a szlovák történész Dušan Škvarna szavait idézi, aki a szimbólumoknak a nemzeti identitásban játszott integráló szerepére emlékeztet, mondván: azok „elfedték, sőt megszüntették az etnikumon belül a társadalmi, regionális és felekezeti különbségeket, és megszilárdították benne az összetartozás és egység érzését”.

Nem kisebb szerep jut(ott) a nemzeti identitás formálódásában a nemzeti mítoszoknak, saját terminológiája szerint „teremtő történeteknek”. Ezek romantikus hagyományja és a modern nemzet mitológiája között folytonosság van, s ez utóbbi „hajlamos eltörölni a mítosz és a történelem kö-

zötti különbséget”, s együttesen – s ezt már Anthony D. Smith *A nemzet eredete* című munkájára hivatkozva mondja a szerző – létrehozták az „aranykor mítoszáat”, amely a megújulásra ösztönöz. Korántsem véletlen tehát, hogy Kiss Gy. Csaba a kelet-közép-európai nemzeti mozgalmak, a nemzeti újjászületés (cseh: *národní obrození*, szlovák: *národné obrodenie*, horvát: *narodni preporod*) terminusát ezzel a fogalommal hozza összefüggésbe – lévén, hogy a régió mítoszaiban megjelenő nemzethalál toposz („alvó” nemzet, „tetszhalott” nemzet) ellenpontja az *obrození*, *obrodenie*, *preporod*, azaz az „újjászületés” volt.

Nem feledkezik meg a térség nemzeti küzdelmeinek idején született forradalmi mítoszokról sem, amelyek többsége, a nemzetvétele kulcsfontosságú szakaszában, a nagy nemzeti szabadságharcokhoz kötődik. A kelet-közép-európai példák az 1794-es Kósciuszko-szabadságharctól az 1804-es szerb felkelésen át az 1848-as bécsi, prágai avagy a magyar forradalom és szabadságharcig ívelő történelmi időkhöz kapcsolódnak. Legszébb „ábrázolását” alighanem a lengyel Dąbrowski-induló, a *Jeszcze Polska nie zginęła* jelenti.

Ezen a ponton el is érkeztünk a dolgozat tulajdonképpeni tárgyához. A művelődés- és részben esztétörténeti, illetve jelkép- és mítosztörténeti alapvetés és kitekintés után a nemzeti himnusz, pontosabban a kelet-közép-európai nemzeti himnuszok több oldalú definiálása, értelmezése, interpretációja alkotja a dolgozat további, tetemezebb részét.

Kiss Gy. Csaba munkájának alcíme alapján – *Kelet-Közép-Európa himnuszai* – az irodalomtörténész arra gondolhat: a téma további közelítése az európai himnuszok irodalom- és műfaj történeti kontextusában történik. A harmadik fejezet valójában a nemzeti himnusz definiálása a himnusz műfajának az ókortól a középkoron át az újkorig ívelő tömör alakulástörténetével exponálva a téma tárgyalását. A műfaj történeti kitekintést Kölcsey *Hymnusa* éppúgy indokolja, mint a lengyel Szűz Mária-him-

[Szemle]

nusz, a *Bogurodzica*, amely a „Jagelló-dinasztia idején az állami reprezentációban is” szerepet kapott, s vélhetően a lengyel seregek is énekelték a grünwaldi csata előtt. Azon viszont el lehet tűnődni: vajon a nemzeti himnusznak mint önálló nemzeti jelképnek a karakterét felvázolva elegendő-e az – egyébként kétségtelenül fontos és mértékadó – nagy enciklopédiák, kézikönyvek definícióira hagyatkozni (*Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija*, *Francia Enciklopédia* – itt nem tudjuk eldönteni: vajon a felvilágosodás kori nagy enciklopédiára, avagy a *Larousse*-ra gondol a szerző – *Brockhaus*, az olasz *Grande dizionario della lingua italiana*, *Horvát Lexikon*). E hiányérzetet csak némileg kompenzálja a Voigt Vilmos, Bibó István, Csepeli György, Örkény Antal munkáira történő utalás, illetve azok eredményeinek recepciója. Hatékonyabban ellentételezi viszont a *Közösségi jelképrendszer – himnuszelőképek* című újabb fejezet, amely az egyes nemzeteknél keletkezett középkori vagy későbbi századokból származó, a nemzeti érzületet is kifejező, de lényegében vallásos szellemű és tartalmú, a nemzeti megújulás kora előtt gyakran a nemzeti himnusz funkcióját is betöltő énekek interpretációja (a XI. századi cseh *Hospodine pomiluj ny* = Uram irgalmazz, a lengyel *Bogurodzica* = Istenszülo a XIII., avagy a magyar *Boldogasszony anyánk* a XVIII. századból).

A nemzeti himnuszelőzményekként számon tartott vallásos énektípus mellett tüzetes képet kapunk a dolgozatban a kelet-közép-európai irodalmak hazafias típusú és tendenciájú, a világi költészetből való versanyagról, illetve azokról a költeményekről, amelyeket, a kanonizált nemzeti himnuszt megelőzően, már ekként használtak. Tárgyalásuk indokolt, többségüknek lelkesítő, buzdító szerepe volt a nemzetté válás korszakában. Tizenhárom nemzet hazafias vizsgált verseinek túlnyomó része a romantika jegyében íródott, szerzőik gyakran egy személyben voltak írók, politikusok, ideológusok, azaz: nemzeti elkötelezettségű értelmiségiek – többen egy-egy nemzeti irodalom

klasszikusai, mások neve viszont mára az irodalomtörténet adattárába került. Egy bizonyos: e himnuszok és versjelképek alkotói – a maguk idején – kivétel nélkül nemzeti kultúrájuk meghatározó személyiségei, képviselői voltak. A nemzetépítés tekintetében különösképp. Bár csak egy részük minősül nemzeti klasszikus költőnek, világirodalmi léptékkal mérhetőnek pedig még kevesebb, irodalomtörténeti szerepük áttekintése is indokolt. A róluk rajzolt irodalomtörténeti kép szűkös, olykor csak egy-két mondatra s főleg életrajzi, bibliográfiai adatokra korlátozódik, ami nyilván a terjedelmi korlátokkal magyarázható. Sokkal hangsúlyosabban jelenik meg viszont az a művelődési közeg, amelyhez munkásságuk kötődik, s amelyben tevékenységüket – költő mivoltuk mellett – tudós, politikus, országgyűlési képviselő, netán magas rangú hivatalnokként, vagy éppen államfőként kifejtették. Arról a történelmi, politikai, kulturális háttérrel van szó, amely a modern nemzetté válás folyamatát is jelentette, pontosabban annak legfontosabb, meghatározó körülményeit. Sajátos kelet-közép-európai szövedék ez, amelynek érrendszerében sokszor a verőér szerepét jelentik a nyelvi törekvések és a nemzeti egységet szimbolizáló nemzeti jelképek. A dolgozat vonatkozó hivatkozásaiként említhetők – nyelvi szempontból – a hatkötetes, ma is impozáns lengyel nagyszótár 1807 és 1814 közötti megalkotása, a cseh Josef Dobrovský korszakos művei: a *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* 1892-ből s az *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* 1809-ből, Josef Jungmann és Kazinczy Ferenc sokban párhuzamos nyelvújítása, Ljudevit Gaj horvát-szláv helyesírása, az 1830-ban Budán kiadott *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja*, a szlovén Jernej Kopitarnak a felvilágosodás nyelvszemléletén alapuló szlovén rendszerező grammatikája – jellemző módon ez is német nyelven –, a *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark* 1809-ből, és persze Vuk Stefanović Karadžić szerb nyelvi reformja, amelynek foglatat

Pisjmenica serbskoga jezika, po govoru prostoga naroda napisana című, 1814-ben kiadott műve jelentette.

A nyelvi standard megteremtésének célja mellett hasonló fajsúlyú és jelentőségű ereszlet Kelet-Közép-Európa nemzeteinek kultúrájában s a nemzetté válás folyamatában a nemzeti himnuszok és rokon versjelképek összessége. E jelképek, közelebbről a himnuszok megszületése-megalkotása – konstataálja szerzőnk – a térségben két periódusban történt: 1820 és 1850 között, valamint a XIX. század utolsó harmadától a XX. század elejéig tartó évtizedekben. Ezek, az immár „klasszikusnak” mondható himnuszok (versjelképek) „bizonyos mértékig megrajzolják a nemzet formálódásának-terjedésének nyugatról délkeleti irányban bővülő hálózatát Csehországtól, Magyarországtól és Horvátországtól a megszületendő önálló Romániáig és Montenegróig”.

A nemzeti himnuszok kutatásának nemzetközi szakirodalmát valamelyest is ismerők tudják: az állami reprezentáció részét képező nemzeti jelképek, a himnuszok között jelentős formai, tartalmi, eszmei eltérés tapasztalható, amit hangulatiságban zenéjük is kifejez. A magyar himnusz ünnepélyes méltósága például alapvetően eltér a XIX. századi Simon és Davorin Jenko szerzőpáros alkotta szlovéntól, az utóbbi – már a címe is sejteti (*Előre dicsőség/szlávság zászlaja*) – harcias induló, amelyet szlovén *Marseillaise*-ként szokás emlegetni. Megint más effektusok jellemzik Antun Mihanović horvát himnuszát (*Ljepa naša domovino*), amely a jeles horvát szimbolista költő, A. G. Matoš szavai szerint a „rónákkal és hegyekkel”, „derűs égbolttal”, „sebes vizekkel” legelőkből gazdag hazát dicsőíti. Kiss Gy. Csaba részben e különbözőségek, részben a német Ulrich Ragozat kategorizálását elfogadva rendszerezi az általa kiválasztott kelet-közép-európai nemzeti versjelképeket, köztük a himnuszokat, mely szerint a textusok egy csoportja a dinasztikus vagy királyhymnuszok körébe (Alojzy Feliński: *Isten, ki Lengyelbont...*; Valsile Alecsandri: *Románia ébresztése*; Jovan Sundečić: *Kies Monteneg-*

rónk...; Jovan Đorđević: *Az igazság Istene*), a másik a forradalmi indulók sorába (Józef Wybicki: *Dąbrowski mazurka*; Samo Tomášik: *Hej, szlávok/szlovákok*; Ljudevit Gaj: *Nem veszett még el Horvátország*; Andrei Mureșanu: *Visszhang = Ébredj Románia*; Simon Jenko: *Előre dicsőség/szlávság zászlaja*; Nikola Atanaszov Zsivkov: *Zúg a Marica*; Vlado Maleski: *Ma Makedonia fölött kel a nap*), végül a harmadik a hazát mint ideális tájat dicsőítő dalok csoportjába utalható (Josef Kajetan Tyl: *Hol vagy hazám?*; Antun Mihanović: *Horvát haza*; Cvetan Radoszlavov: *Büszke Balkán-begység*). Meggyőző érveléssel különít el egy negyedik csoportot, azokat a verseket, amelyek vélelme szerint az előbbieket egyikehez sem illeszthetők. Ide – terminológiája szerint – az „emlékezet- és érdekközösséget dicsőítő” himnuszokat sorolja (Kölcsey Ferenc: *Hymnus*; Vörösmarty Mihály: *Szózat*; Nikola Petrović Njegos: *El, oda el...*; France Prešeren: *Pobárköszöntő*; Karol Kuzmány: *Üdv a nemes lelkűeknek*; Jan-ko Matúška: *Villámlik a Tatra fölött*). Kölcseynél és Vörösmartynál a hazaszeretet és a szabadságharc emléke, a montenegrói Njegosnál a közös szerb-montenegrói sorsé, Prešerennél a hazaszeretet és az egyetemes testvériség ideája, Kuzmány és Matúška versében az igazságé, szabadságé a besorolás meghatározója.

A himnuszszövegek e tipológiája szűkszerűen ösztönözte a szerzőt az előzmények és párhuzamok keresésére, készítette a szövegek egybevetésére. Az „ősmintákat” az angol himnuszban, illetve a *Marseillaise*-ben jelöli meg, a párhuzamok kapcsán a kölcsönhatásokra utal, a kelet-közép-európai népek szomszédságára, olykor azok birodalmi kötődésére, a szlávság esetében a nyelvi rokonságra. A szláv népek körében – köztudottan – Samo Tomášik *Hej, szlávok* című indulója a nyelvi rokonság-közösség okán lehetett a prágai szláv kongresszus idején, 1848-ban a közös szláv versjelkép – életkora a titói időkig terjedt, a kommunista állam himnusza lett –; Jozef Wybicki *Dąbrowski mazurkája* (*Jeszcze Polska nie zginęła*) recepcióját pedig Ljudevit Gaj indította el *Nem*

[Szemle]

veszett még el Horvátország című dalának megírásával. Mint megtudjuk: a lengyel szerző versét, már 1830 táján, csatadalként, a magyarság is ismerte. Korábbi kutatások eredményeit tovább bővítve (Csapláros István, Zuzana Adamová, Rudolf Chmel tanulmányaira gondolunk) tanulságos sorokat olvasunk itt Vörösmarty *Szózatának*, illetve Petőfi versének, a *Nemzeti dalnak* cseh és szlovák recepciójáról.

Minden nemzeti himnusz hazafias versjelkép lévén, szövegeik analízisekor az elemző az adott vers hazaképével szembeül, ami mögött gyakran a nemzet, nemzeti identitás és haza eltérő voltának ellentmondásokkal teli problémája feszül. Karol Kuzmány *Üdv a nemes lelkeknek* című ódája jó választás volt Kiss Gy. Csaba részéről a „a több-rétegű haza- és nemzetfogalom” egykorú, sajátosan kelet-közép-európai jelenségének illusztrálására. A versben előforduló közösségfogalmak (emberiség, haza = vlast’) egyike, a haza a vers megírása idején, de még 1848-ban is, a történelmi közös országra, a Magyar Királyságra vonatkozik, kifejezve nemcsak a költő, hanem a korabeli szlovákság *hungarus patriotizmusát* és tudatát. A cseh himnusz szerzője, Josef Kajetan Tyl által feltett kérdésre: *Hol vagy, hazám?*, más-képpen fordítva: *Hol van a hazám?*, más és más válasz kívánkozott a horvátok, szlovének s a szlovákok, de lengyelek esetében is, ahol állam és nemzet fogalma nem mindig vagy csak részben esett egybe. Szlovénia Kraina néven osztrák tartomány, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia államhatárai és a horvát etnikai-nyelvi közösség lakta tágabb régió (lásd: horvát Határvidék = Vojna krajina) határai sem voltak azonosak, a szlovákság pedig a korabeli Felső-Magyarország északi megyéi mellett szörványokban élt a történelmi Magyarország különböző tájain. A ma Kelet-Szlovákiának nevezett térségben a ruszinsággal keverten. Lengyelország az 1795-ös harmadik felosztás után nem létezett Európa térképén. Csehország sem volt egységes – lévén, hogy a cseh tartományok külön-külön közjogi egységet jelentettek a Habsburg-birodalomban. A románok „áll-

misága” Moldvára és Havasalföldre korlátozódott. Ez az állapot olykor a legendák szférájába vesző ősállamokat vizionált (Magna Moravia a szlovákoknál, Jan Kollár Slaviája, a horvátok Illíriája). Mindezek valamilyen tükröződnek a himnuszokban is: az 1795-től földrajzilag meghatározhatatlan, de a jövőben újjászülethető Lengyelország Wybicki mazurkájában, a „Duna árjától” a „Tátra sziklás falái” húzóó szlovák haza a szlovák versjelképekben, s ha csak sejtés-szerűen is, a Habsburg birodalom keretében elképzelt Egyesült Szlovénia Prešerennél.

Az irodalmi műalkotás jelentésvilágának rétegzettségéből következik, hogy a haza képe mellett a himnuszokban a vallási és felekezeti identitás, a nyelv és az etnogenezis, az egyetemesség, majd meg a nemzeti önkép jegyeinek együttese is megjelenik: az Éden, az Árkádia, a Kánaánként felfogott haza, a haza mint a nemzeti lét tragikus kerete, a szabadság és a rabság állapota, az egység és a széthúzás motívuma stb. A dolgozat alkotójának mindez bőséges teret kínál a versvilág további dimenzióinak feltárására. Miután a történetírás az „újjászületés” korában a kelet-közép-európai régióban is tudománnyá vált, a nemzeti múlt a versjelképeknek is fontos tárgya lett, bennük – kivált a nemzeti himnuszokban – „sűrített nemzeti történelmi narratívumok” sorakoznak fel, „nemzeti hőstörténetek”. A horvát Mihainovicsnál a haza történelmi toposza a „régidicsőség hona”, Kölcsey a hun-magyar rokonság hagyományát idézi, narrációja pedig a honfoglalás felidézésével kezdődik, Vörösmartynál „a történelmi narrativa két pillére”, Árpád és Hunyadi, Nikola Petrović Njegoš Dušan cár országát emlegeti. A nemzeti múlt cselekvő hőseinek, a dicső ősöknek a kultusza sem hagyja érintetlenül a nemzeti himnuszokat, bennük a nemzeti panteon hőszai vonulnak fel, romantikus eszményítéssel többnyire: Kölcseynél Árpád és Mátyás, a lengyel Wybicki mazurkájában Stefan Czarniecki hetmán, a XVII. századi, svédek elleni háború hőse, az 1974-ben a cári sereget legyőző Tadeusz Kościuszko és az olaszországi lengyel légiók parancsnoka

Jan Henryk Dąbrowski tábornok, Mureșanunál első helyen egyenesen Traianus császár, majd Mihály vajda, Nagy István (Ștefan cel Mare) és Vitéz Mihály és persze a Korvinok is.

A hőroszok mellett megjelenik a himnuszok „földrajzi mitológiája” is, a nemzeti kultúrák „szakrális térképe” a „honfoglalás, államalapítás, diadalok, vereségek helyével, várakkal, szent városokkal, ősi politikai és vallási központokkal, politikai és kulturális hőroszok szülőhelyével”. Kiss Gy. Csaba, Kelet-Közép-Európa Sionjait, Olümposzait, Jordánjait és Nílusait – mint e térség szakrális elemeit – számba véve, „Kárpát szent bércétől” a Tátrán, a Felföldnek fordítható Horná zemen és Horniakyn, Kosovón, azaz Rigómezőn át eljut a „gorda stara Planinaig” (büszke Balkán-hegység), hogy aztán a „nemzeti folyók” fölött tartson szemlét, lévén, hogy a nemzeti himnuszokban ezek is a térbeli szimbolika alakzataivá lettek. A Duna és a Tisza éppúgy, mint a lengyelek Visztulája, a horvát Mihanović megénekelte Una s persze a Duna és a Száva is, s a bolgárok szent folyója, a Marica. Nem a véletlen műve, írók, költők tettek róla, hogy a Dunával mint nemzeti szimbólummal a magyar, a horvát, a román és a bolgár himnuszban egyaránt találkozunk, s még a szlovák történéssz, Ľubomir Lipták is azt állapítja meg: a Duna a szlovák folklórban általánosabb földrajzi szimbólum, mint a Tátra, a folyótól messze eső szlovák vidékeken is énekelnek róla. Természetszerű Kiss Gy. Csaba Ady-asszociációja: e „szakrális földrajzot” bemutató-elemző fejezetét *A Duna vallomása* stróféival zárja. Kár, hogy elmulasztja az Ady-vers recepciója kapcsán megemlíteni a kelet-közép-európai irodalmakban a Duna újabb mitizálásának, sorsszimbólummá válásának tényét. Elég a horvát Krle a versparafrazisaira s *Zászlók* (Zastave) című regényének Duna-képzetére emlékeztetni.

Hogyan lesz egy versből és dalból nemzeti himnusz? – teszi fel a kérdést a szerző munkája végén. Az összegezés szándékával nyilván, de a különböző himnuszok

„sorsát” bemutató előző fejezetekben megfogalmazott konklúziók is erre készítenek. A kérdés felvetése fölöttébb indokolt, hisz köztudomású: e térség népeinél, önálló nemzetállam híján, több himnusz sokáig nem lehetett a hivatalos állami reprezentáció része. Válasza sommás: hosszabb folyamatról van szó – mondja –, amely „a vers és a dallam megszületésétől, nyilvánosságra kerülésétől a nemzeti közvélekedés által történő elfogadásán, bizonyos szakralizálásán” át egészen a törvényi szabályozásig, az alkotmányig” terjed – megannyi közbülső állomással. A folyamat kezdetét a kultusz kialakulásában látja, amelyben színházaknak, zenekaroknak, kórusoknak, majd a sajtónak, sőt az iskolai tankönyveknek, végül egy-egy történelmi szituációnak jut szerep. A himnusz éneklése állami kultuszra a nemzetállam létrejötte után válik, ami a történelemben korántsem jelent mindig végleges állapotot. Mihanović horvát himnuszát például 1918 őszén (október 29-én) a horvát nemzetgyűlés (a sabor) hiába énekelte felállva – a Magyarországtól és az Osztrák–Magyar Monarchiától való elszakadást és a függetlenséget ünnepeelve. Sorsába jócskán beleszólt a politika, a jugoszláv egység idejének megvalósulása: előbb a Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság), majd meg 1929. január 26-a után a Jugoszláv Királyságként ismert monarchikus diktatúra formájában. Úgy tűnik: a magyar állami himnusz az egyetlen a térségben, amely csorbíthatatlanul és megszakítás nélkül mindmáig az állami reprezentáció része. A Trianon utáni nemzetállamok nemzeti jelképeinek sorsa – kivált 1945 után – a politikai széljárás szerint alakult, s mivel a térségben a nemzeti identitás itt-ott még mindig „állandó mozgásban van, soha nem lehet a mindenkori helyzetet véglegesnek tekinteni”. Ez a megállapítás – remélhetően – ránk a jövőben sem vonatkozik majd.

Nyomon követte Kiss Gy. Csaba gondolatmenetét, tárgyával kapcsolatos okfejtését, meditációit, eredményeit és konklúzióit, megállapíthatjuk: a kelet-közép-európai nem-

[Szemle]

zeti himnuszok alakulástörténetéről jelentős tudományos eredménynek minősülő képet kapunk. Erős vonalakkal rajzolja meg a különböző versjelképek karakterét, egy-egy himnuszszöveg irodalom-, eszme- és művelődéstörténeti kontextusát, szerepüket a nemzeti identitás formálásában és a nemzeté válás folyamatában. A dolgozat Kelet-Közép-Európáról való ismereteinket, tudásunkat jelentősen gyarapítja, e kultúra – beleértve az irodalmat is – számos, eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert vonására irányítja mind az irodalom-, mind a művelődéstörténész figyelmét. A himnuszok

zenéjének zenetörténeti és -esztétikai vonatkozásaira nem tér ki – miként a bevezetőben megjegyzi –, nem is volt szándéka, ami végső soron érthető, hiszen az ilyen vizsgálódás egy másik tudomány- és művészeti ágban való hosszas tájékozódást igényel.

Kiss Gy. Csaba munkája – eddigi, több évtizedes kelet-közép-európai munkássága után – újabb, számottevő eredmény, amely egyfelől a kelet-közép-európai kultúrák jobb megismerését, másfelől ezek kutatását s nem utolsósorban a társadalomtudományi felsőoktatást segíti.

LŐKÖS ISTVÁN

Lőkös István (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

